

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ

ROMÁN LADISLAVA MŇAČKA: SMRŤ SA VOLÁ
ENGELCHEN A JEHO FILMOVÁ PODOBA

Bakalárska práca

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA
FAKULTA STREDOEURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ**

**ROMÁN LADISLAVA MŇAČKA: SMRŤ SA VOLÁ
ENGELCHEN A JEHO FILMOVÁ PODOBA**

Bakalárska práca

Študijný program:	Stredoeurópska areálová kultúra
Školiace pracovisko:	Katedra areálových kultúr
Školiteľ:	Prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc.



Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta stredoeurópskych štúdií

ZADANIE ZÁVEREČNEJ PRÁCE

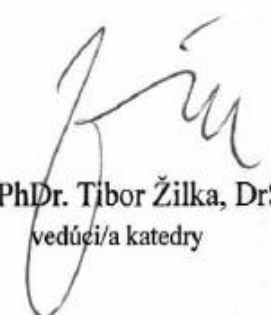
Meno a priezvisko študenta: Ervín Tóth
Študijný program: stredoeurópska areálová kultúra (Jednoodborové štúdium, bakalársky I. st., denná forma)
Študijný odbor: 3.1.2 kulturológia
Typ záverečnej práce: Bakalárska práca
Jazyk záverečnej práce: slovenský

Názov: Román Ladislava Mňačka: Smrť sa volá Engelchen a jeho filmová podoba
Anotácia: Estetická hodnota románu Ladislava Mňačka a ako filmovej podoby. Výskum posunov vo filme v porovnaní s estetickou predlohou.

Školiteľ: prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc.
Oponent: PaedDr. Patrik Šenkár, PhD.
Katedra: KAK - Katedra areálových kultúr
Vedúci katedry: prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc.

Spôsob sprístupnenia elektronickej verzie práce:
bez obmedzenia

Dátum zadania: 27.10.2010
Dátum schválenia: 27.10.2010


prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc.
vedúci/a katedry

Pod'akovanie

Úprimne ďakujem môjmu školiteľovi Prof. PhDr. Tiborovi Žilkovi, DrSc. za cenné rady, odborné usmernenie, podporu a pomoc, ktorú mi poskytol pri vypracovaní bakalárskej práce. V neposlednom rade patrí pod'akovanie aj mojej rodine a tiež všetkým známym, ktorí prispeli k úspešnému ukončeniu tejto bakalárskej práce.

Abstrakt

TÓTH, Ervín: Román Ladislava Mňačka: Smrť sa volá Engelchen a jeho filmová podoba [Bakalárska práca] Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta Stredoeurópskych štúdií, Katedra areálových kultúr. Školiteľ: Prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc. Nitra: FSS, 2012

Bakalárska práca je venovaná románovému debutu Ladislava Mňačka, dielu Smrť sa volá Engelchen v komparácii s filmovou adaptáciou od režisérského tandemu Ján Kadár – Elmar Klos. Pri práci je dôležitým faktorom objasnenie historického dobového kontextu, taktiež spresnenie okolností okolo tragédie v obci Ploština. Pozornosť sústreďujeme na analýzu knihy, neskôr na rozbor samotného filmu, a na záver skúmame estetické posuny medzi textom a posttextom z hľadiska intertextuality. Ladislav Mňačko, ako jeden z najprekladanejších slovenských autorov, režisérsky tandem s cenou Oscara, nesú zásluhy za zvýraznenie slovenskej kultúry v domácom prostredí aj v zahraničí a boli tak prínosom pre celú kultúru regiónu strednej Európy.

Kľúčové slová: Ladislav Mňačko a socializmus. Ján Kadár. Film a intertextualita. Smrť sa volá Engelchen. Ploština.

Abstract

TÓTH, Ervín. Ladislav Mňačko's *Smrt' sa volá Engelchen* (Death is called Engelchen) and its film version [Bachelor's work] Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies, Department of Range cultures. Supervisor: Prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc. Nitra: FSS, 2012

The thesis is dedicated to the debut novel by Ladislav Mňačko, the work *Death Is Called Engelchen* in comparison with the film adaptation by the directing tandem Ján Kadár – Elmar Klos. An important aspect of the study is the clarification of the historical period context, as well as the specification of the circumstances surrounding the tragedy in the municipality of Ploština. We focus our attention on the analysis of the book, later on the analysis of the film itself and eventually, we investigate the esthetic shifts between the text and the post text from the point of view of intertextuality. Ladislav Mňačko, as one of Slovakia's most translated authors and the directing tandem with the Oscar award can be credited with highlighting the Slovak culture in both the domestic background as well as abroad and in this way benefited the whole culture of the central European region.

Key words: Ladislav Mňačko and socialism. Ján Kadár. Movie and intertextuality. *Death is called Engelchen*. Ploština.

OBSAH

ÚVOD	7
1 ŽIVOTNÉ CESTY A PREMENY LADISLAVA MŇAČKA	9
2 ROMÁN SMRŤ SA VOLÁ ENGELCHEN.....	12
2.1 Charakteristika hlavných postáv	17
3 REŽISÉRI JÁN KADÁR A ELMAR KLOS.....	19
3.1 Obchod na korze.....	21
3.2 Tandem po roku 1968.....	22
4 FILM SMRT SI ŘÍKÁ ENGELCHEN (1963)	24
5 POROVNÁVANIE LITERÁRNEJ PREDLOHY A FILMOVEJ ADAPTÁCIE	28
POUŽITÁ LITERATÚRA.....	31

ÚVOD

V bakalárskej práci sa zameriame na dielo slovenského spisovateľa 50. a 60. rokov, Ladislava Mňačka – Smrť sa volá Engelchen a jeho sfilmovanú podobu, na ktorej sa pričínili režiséri Ján Kadár s Elmarom Klosom. Vždy sa pokúsime objasniť historické pozadie vzniku diel, spoločensko-politické pozadie rokov, týkajúcich sa nášho štúdia.

Prácu plánujeme koncipovať do piatich kapitol. V prvej kapitole sa zaujímate o autora Ladislava Mňačka, o jeho životné cesty a premeny. Cesty v pravom zmysle slova, keďže jedná sa o cestovateľa imigranta. Dôležitejšie je však jeho vypovedanie o historickej tragédii, ktorá sa odohrala v kopaničiarskej obci na Morave – v Ploštine a ku ktorej ho viaže osobne prežitá empíria. Sledujeme premeny autora, jeho postoje k ideologickým otázkam a neskôr to, ako dokáže obstáť voči perzekúcii.

V kapitole druhej sa sústreďujeme na jeho konkrétne dielo – Smrť sa volá Engelchen. Rozbor diela kombinujeme s odhaľovaním nesprávnych tvrdení o tragédii v Ploštine. Naším cieľom je podať informácie pravdivo, ako na to poukazujú doposiaľ najnovšie historické poznatky. Zaujíma nás samozrejme historický kontext, uvedenie partizánskeho odboja na Morave, demýtizácia jednotlivých udalostí. Nechýbajú ani charakteristiky jednotlivých postáv a charakterov vystupujúcich v knihe.

Tretia kapitola upriamuje pozornosť na režisérsky tandem Ján Kadár – Elmar Klos. K ich životopisom pridávame dojmy z ich spoločnej práce, skúmame ako nadobudli svoje pracovné návyky a filmárske vedomosti, aký bol ich prínos pre kultúru Československa. Povieme si niečo o filme Obchod na korze, ktorý preslávil československú kinematografiu a je dodnes hodnotným dielom. Posvietime si na emigráciu Kadára a na jeho ďalšie pôsobenie na americkom kontinente.

Základné informácie, ale aj rozsiahlu analýzu filmovej podoby prináša štvrtá kapitola. Film hodnotíme z hľadiska koncepčnosti, filmovej narácie, výpovedí samotných hercov a subjektívnych pocitov z výpravnej činnosti režisérskeho dua. Opis vizuálnej stránky doplníme opisom hudobnej stránky. Hľadaným faktorom bude skrytá symbolika, ktorú sa pokúsime interpretovať.

V piatej kapitole sa dostaneme ku komparácii filmu a jeho knižnej rovnomennej predlohy. Hľadáme estetické posuny na úrovni intertextuality, zisťujeme rozdiely medzi textom a posttextom zo semiotického hľadiska. Objavené diferencie motívov približujeme prostredníctvom konkrétnych príkladov z filmu či z románu.

Celá práca sa bude niesť v historickom a analyzačnom duchu, bude sa zameriavať na trojlístok Mňačko – Kadár – Klos a na umeleckú hodnotu ich spoločného diela Smrť sa volá Engelchen. Vždy ich nachádzame v určitých súvislostiach a sondujeme ich prínos pre kultúru Česka a Slovenska.

1 ŽIVOTNÉ CESTY A PREMENY LADISLAVA MŇAČKA

Slovenský novinár a spisovateľ Ladislav Mňačko (1919-1994), ktorý bol jedným z najpopulárnejších a najvýznamnejších osobností slovenskej literatúry a žurnalistiky v 50-tych a 60-tych rokoch, sa narodil na Morave vo Valašských Kloboukoch 29. januára 1919, avšak detské roky aj mladosť už prežil na Slovensku.

Narodil sa a prežil svoj život v ťažkej dobe. Po roku 1919 sa situácia na Slovensku nestabilizovala, Československo sužovali postupne prichádzajúce hospodárske krízy. Tá najväčšia kríza zo Spojených štátov amerických dorazila v roku 1933, v ten istý rok, keď v Nemecku zvolili za nového kancelára Adolfa Hitlera. Mladý Ladislav žil v Martine medzi najchudobnejšími robotníkmi, čo pri formovaní jeho osobnosti napomáhalo k hlbokému sociálnemu cíteniu. Opierajúc sa o monografiu historika, publicistu, spisovateľa a vysokoškolského pedagóga Jozefa Leikerta¹, ktorý vynaložil obrovské úsilie, keď používal pri písaní jeho knihy modernú metódu oral history², som nadobudol predstavu o tom, aká neobyčajná a zároveň komplikovaná osobnosť bola predmetom jeho analýzy.

Bol pôvodne novinárom, ktorý mal zároveň umelecké nadanie a ambície. Písal divadelné hry aj básne, slávu mu priniesla až románová tvorba (*Smrť sa volá Engelchen*, *Ako chutí moc*, ostrý satirický pampflet *Súdruh Münchhausen*). Jeho prvotné nadšenie zo socializmu demonštroval ako redaktor časopisov Rudého Práva a Pravdy³, kde úspešne propagoval komunistické ideály. Podľa jeho vlastných slov, sa v tom období ešte nedala tak zreteľne identifikovať manipulácia zo strany štátu. Bola to jeho naivita alebo skôr ľudskosť tohto autora? Zárodky jeho prvotného svetonázoru nájdeme v spomínanom Martine, v obrovskej biede, ktorej bol svedkom deň čo deň. Vysnívaná méta, že chudoba zmizne, ho presvedčila a stal sa komunistom. Avšak komunizmus, ktorý svojimi článkami a knihami podporoval, bol diametrálne odlišný od pôvodného archaického poslania bolševikov. „Mňačkove názory treba posudzovať v širších dimenziách, vnímať ich v kontexte obdobia, v ktorom sa odohrávali udalosti, ktoré sú historickými medzníkmi našej spoločnosti.“⁴ Absolútny prevrat v jeho ideológii nastal v rokoch 1954-1956, keď začal

¹ LEIKERT, J. Taký bol Ladislav Mňačko. s. 7

² Moderná metóda, ktorá sa opiera o výpovede, memoáre „živých zdrojov“. Je založená na ústnej reprodukcii, pričom sa kladie dôraz na osobné prežívanie opýtaných ľudí

³ Rudé Právo (dnes Právo) bol denník založený v roku 1920, ako hlavný mediálny orgán Komunistickej strany Československa slúžil na propagandu. Denník Pravda zastával totožné postavenie na Slovensku

⁴ LEIKERT, J. Taký bol Ladislav Mňačko. s. 54

odsudzovať všetko to, čo dovtedy on sám propagoval. Stal sa šéfredaktorom Kultúrneho života⁵, ktorý bol v nasledujúcich rokoch baštou boja proti kultu osobnosti. Kritiku na adresu systému demonštroval v publikáciách *Ako chutí moc* a *Siedma noc*. Táto jeho činnosť ho dostala na takzvanú „čiernu listinu“⁶ a takmer na dvadsať rokov ho vyradili zo slovenského literárneho kontextu. Kvôli tomuto incidentu mal, ako píše Jozef Leikert vo svojej monografii, on sám problém so zháňaním celého diela Ladislava Mňačka.

Bol skutočným svetobežníkom, potulky svetom ho sprevádzali od útleho veku. Po tom, ako v roku 1939 vznikla prvá Slovenská republika Jozefa Tisa⁷, sa pokúšal o útek najprv do Sovietskeho zväzu, neskôr do Holandska. Nemci ho však chytili a väznili v pracovnom tábore, odkiaľ sa mu podarilo ujsť po dvoch rokoch. Stal sa partizánom ploštinskej skupiny odboja a práve tu nadobudnuté skúsenosti a spomienky využil v preslávenom autobiografickom románe *Smrť sa volá Engelchen*. Tvorba Ladislava Mňačka je však celkovo presiaknutá popisovaním psychologických aspektov, morálneho balansovania a filozoficky ladených esejí o ideológiách a každodenných problémoch všedných ľudí. Jeho potulky svetom sa však ukončením druhej svetovej vojny neskončili. Dal sa na dráhu reportéra a do roku 1968 vydal 15 reportážnych kníh, ktoré popisovali jeho empirie z ciest po Balkáne a Ázii. Jeho politické názory ho neskôr vyhostili ešte do Izraela a na dlhé dve desaťročia do susedného Rakúska. Hlavne jeho odchod do exilu v Izraeli bol mierne kurióznym, prejavila sa Mňačkova charakterová vlastnosť rýchleho rozhodovania sa: „*Mňačko si do jednej tašky vložil holiaci strojček a niekoľko kníh obľúbených autorov. Zobral si aj päť svojich kníh (Marxova ulica, Kde končia prašné cesty, Oneskorené reportáže, Ako chutí moc a Smrť sa volá Engelchen). Žena do ďalšej tašky nahádzala spodnú bielizeň a do druhej ruky schytila kabelku. Potom Mňačko zavolať taxík a bez zbytočných slov taxikárovi povedal: K rakúskej hranici!*“⁸ „Červenému Hemingwayovi“ nadobro otvorili oči až tanky tiahnuce na Prahu. Do Rakúska odchádzal s tušením, že sa do svojej domoviny už nevráti. Dlhé roky normalizácie ho v tom len utvrdzovali. Napokon sa ale dočkal v roku 1989, avšak po rozdelení sa sťahoval do Prahy, tentokrát už definitívne.

⁵ Kultúrny život (1946-1968), periodikum zamerané na kultúru, politiku a literatúru sa tešil veľkej popularite v 60. rokoch minulého storočia; pôsobili tu šéfredaktori, ako Rudolf Fabry, Miroslav Válek, Laco Novomeský

⁶ Autori, ktorých diela sa nestotožňovali so socialistickou ideológiou a ich mená boli vyčiarknuté z učebnic a kompletne vyradené zo socialistickej literatúry. Na túto listinu sa dostali napríklad aj Ladislav Ťažký, Dominik Tatarka, Jaroslava Blažková

⁷ ĎURICA, M.: Dejiny Slovenska a Slovákov. s. 60-82

⁸ LEIKERT, J. Taký bol Ladislav Mňačko. s. 341

Bratislavu navštívil v roku 1994, kde sa mu zhoršil zdravotný stav, 24. februára mu zlyhalo srdce a v Ružinovskej nemocnici vydýchol poslednýkrát.

Diela publikované na Slovensku:

- Partizáni* (1945)
- Izrael* (1949)
- Albánska reportáž* (1950)
- Mosty na východ* (1953)
- Dobrodružstvo vo Vietname* (1954)
- Marxova ulica* (1957)
- Smrť sa volá Engelchen* (1959)
- Kde končia prašné cesty* (1962)
- Oneskorené reportáže* (1963)
- Nočný rozhovor* (1966)

Diela publikované v rakúskom exile, po nemecky:

- Siedma noc, skúsenosti a obžaloba jedného komunistu* (1968)
- Die Agressoren* (1968, *Agresori*)
- Súdruh Münchhausen* (1972)
- Der Leuchtturm* (1972, *Maják*)
- Der Tod des Ministers* (1972, *Smrť ministra*)
- Einer wird überleben* (1973, *Jeden prežije*)
- Der Vorgang* (1973, *Někdo mě chce zabít*)
- Die Festrede* (1976, *Slávnostný prejav*)
- Der Gigant* (1978, *Gigant aneb tajemství ostrova věčné lásky*)
- Jenseits von Intourist* (1979, *Kam nevodí Inturist*)

2 ROMÁN SMŘŤ SA VOLÁ ENGELCHEN

Ladislav Mňáčko, v dobe písania románu (1959) už rešpektovaný publicista a reportér, sa vrátil k osobne prežitým dramatickej udalosti vypálenia kopaničiarskej obce Ploština, ktorá ho očividne poznačila a chcel jej venovať takú pozornosť, aby sa o nej dozvedel celý svet. Dej sa odohráva vo dvoch rovnocenne položených časových líniách, medzi ktorými neustále lavíruje, pričom využíva retrospektívu ktorej primárnym spúšťačom je spomienka na Ploštinu:

- V návratoch do minulosti sa ocitá na Moravsko-Slovenských hraniciach, v oblasti pri meste Zlín⁹ a iných kopaničiarskych s partizánskym oddielom
- V súčasnom svete po skončení vojny, v nemocničnom prostredí, kde laboruje zo zranením, ktoré ho robí dočasne ochrnutým

Knihe pripisujeme autobiografické črty aj vďaka tomu, že je písaná v prvej osobe, rolu rozprávača spĺňa partizán Voľoďa, hoci sa Mňáčko tomuto tvrdeniu v jednom zo svojich doslovov výrazne ohraničil¹⁰.

Najdôležitejším aspektom rozboru diela je poznanie historického pozadia románu. Po skončení prvej svetovej vojny sa svet zmietať v politických aj hospodárskych nepokojoch. Nespokojnosť s mierovou dohodou uzavretou v Trianone, veľká hospodárska kríza, ktorá zničila globálnu ekonomiku, ale aj vzostup nových ideológií fašizmu a bolševizmu, naberajúce na intenzite s čoraz väčšou podporou ľudu, ako aj nová tzv. „osová koalícia“¹¹ boli predtuchou, že ďalšia vojna monumentálnych rozmerov sa skôr či neskôr stane smutnou skutočnosťou. Po udalosti, kedy pod vedením nemeckého kancelára a demagóga germánskeho národa, Adolfa Hitlera, vypukla 1. septembra 1939 druhá svetová vojna, nemecká mašinéria expandovala do veľkej časti Európy¹². Územie si získavali dvojakým spôsobom. Navrhli spojenectvo (prípad Talianska, Slovenska atď.) alebo si podrobili krajinu vojenskou silou. Takéto zriadenie nazývame protektorátom¹³.

⁹ V komunistickú terminológiu Gotwaldov

¹⁰ „Kniha není autobiografická. Vyprávění v první osobě jsem volil jednak z uměleckých důvodů- myslím, že to umožňuje bezprostřední kontakt díla se čtenářem – jednak proto, že jsem se snažil zachytit skutečnost co nejvěrněji. (...) Krátce řečeno – Volod'a není tehdejší Ladislav Mňáčko.“ (Autorov doslov) Mňáčko, 1962, s. 288-289

¹¹ Dohody medzi Nemeckom, Talianskom a Japonskom, pomenovaná podľa osi Berlín-Rím-Tokio

¹² KEEGEN, J.: Druhá světová válka. s. 10-56

¹³ Protektorát- okupačný režim nastolený na základe Mnichovskej dohody, ktorého cieľom bolo vyhladenie a ponemčenie obyvateľstva

Protektorát Čechy a Morava bol zriadený výnosom Adolfa Hitlera 16. marca 1939, čím Česi stratili skutočnú právomoc vo vlastnej krajine. Poskytnutie fiktívnej autonómie, ktorú Veľko-nemecká ríša poskytla, bola iba ilúziou demokracie. Štátny prezident Emil Hácha disponoval minimom reálnej moci, skutočnými vrchnými predstaviteľmi protektorátu sa stali ríšsky protektori v chronologickom poradí Konstantin von Neurath (1939-1941), Reinhard Heydrich (1941-1942), Kurt Daluege (1942-1943) a Wilhelm Frick (1943-1945).¹⁴

Smrť sa volá Engelchen opisuje konečné obdobie druhej svetovej vojny, kedy už na území dnešnej Českej republiky existovala dostatočne aktívna a organizovaná partizánska činnosť. To neznamená, že podzemné aktivity neexistovali skôr. Najlepším príkladom je azda atentát spáchaný na Reinharda Heydricha¹⁵, ktorý niesol ako následok vzrastajúcu agresiu z nemeckej strany. Nacistický teror sa stal každodenným javom, umierali nevinní ľudia, vyvrcholením tohto procesu boli celosvetovo známe masakre v obciach Lidice¹⁶ a Ležáky.

Na vlajkovú myšlienku partizánskeho odboja som natrafil v citáte od írskeho politika a filozofa Edmunda Burkeho „*Na to, aby zlo zvíťazilo, stačí málo: aby dobrí ľudia nerobili nič*“. Začiatky partizánskeho odboja na Slovensku sa datujú do roku 1944, keď zoskočili padákmi ruskí partizánski velitelia s cieľom mobilizovať tunajšie obyvateľstvo a načať deštruktívne akcie voči Nemcom. Vyvrcholením bolo Slovenské národné povstanie¹⁷, ktoré bolo potlačené, celková likvidácia povstalcov sa však Nemcom nepodarila. Ku koncu roku 1944 sa zo Slovenska odboj presunul na Moravu, štvané povstalecké jednotky našli útočisko v horách a v kopaničiarskych obciach, boli totiž ťažko dostupné, boli teda ideálnou skrýšou. Obec Ploština sa stala ich hlavným stanoviskom, kde im pomáhali aj domáci dobrovoľníci. Odtiaľ podnikali svoje útoky na fašistické jednotky. Na tomto mieste sa odohráva podstatná časť príbehu. Podľa historických záznamov sa tragédia udiala 19. apríla 1945 a počet obetí činilo 28 osôb. Autor románu datuje udalosť na 18. apríla a počet obetí na 27.

Mňačko prišiel k ploštinským partizánom na jar 1945. Vo svojom románe používa aj historicky podložené mená a skutočnosti, treba však povedať, že oproti historickej

¹⁴ KEEGEN, J.: Druhá svetová válka. s. 232-246

¹⁵ Dňa 27. mája 1942 spáchali atentát československí výsadkári Jan Kubiš, Josef Valčík a Jozef Gabčík

¹⁶ 9. júna 1942 bola obec Lidice ležiaca v okrese Kladno vypálená ako reakcia na atentát na ríšskeho protektora Heydricha, 173 mužov bolo popravených na mieste a v dôsledku tyranie umrelo celkovo 340 obyvateľov obce

¹⁷ 29. august 1944 – 28. október 1944 (viac v LACKO, M.: Slovenské národné povstanie 1944)

realite má v diele kvantum nepresností. V diele Smrť sa volá Engelchen opisuje napríklad ruských veliteľov vcelku pozitívne, miestami používa idealizované typizovanie. V knihe mali výborné organizačné schopnosti, boli rozhodní a odvážni. Výpovede očitých svedkov¹⁸ však naznačujú presný opak jeho opisu. Podľa výpovedí žijúcich svedkov to boli neschopní lajdáci, alkoholici a hedonici. Posledný z veliteľov, Grigorij Slepcev (v knihe Griška) bol dokonca ovplyvňovaný bezprostredným agentom gestapa – Vladimírom Hájkom.

Hájek, ktorý nastúpil k partii v Ploštine v tom istom období ako Mňačko, stál v pozadí ploštinskej tragédie, napriek tomu po vojne patril k najväčším hrdinom – pripísal si všetky zásluhy a vyznamenania, napríklad cenu udeľovanú za chrabrosť od prezidenta Beneša. Až do roku 1989 bola oficiálna verzia príčiny tragédie diametrálne odlišná od skutočnosti, avšak veľmi korešpondujúca s Mňačkovou verziou. Podľa neho mohli za pustošenie údajní zbehovia Oldřich Bařa zo Zlína a František Machů, ktorí sa aj správali čudne od prvého momentu, boli taktiež ozbrojení a partizáni vlastnili dokonca aj ich fotografie ako spolupracovníkov nemeckého gestapa. Napokon ušli, ale za tragédiu predsa len neboli zodpovední iba oni. Tú mala na svedomí peňažná odmena a zbabelosť partizánov ochrániť civilné obyvateľstvo, ktoré im poskytovali nocľah, jedlo a všetko potrebné k prežitiu. Za akciu mal Vladimír Hájek sľúbených pol milióna korún. Režisér dokumentu - *Ploština, krvavá paseka* – Ján Novák zhrnul Hájkovo pôsobenie nasledovne: „*Vladimír Hájek byl konfident gestapa, člen partyzánské skupiny Ploština, příslušník ŠtB, hrdina vyznamenaný Eduardem Benešem, a v neposlední řadě i člověk, kterého komunistický režim odstranil. Tenhle muž pracoval pro služebnu Zlínského gestapa a jedním z jeho úkolů byla i likvidace partyzánského oddílu na Ploštině. Po válce byl vyvoleným pracovníkem nově nastupujících komunistů, takže nikdo nezpochyboval výsledky výslechů, které vedl a upravoval tak, aby zůstal čistý. Nakonec však došlo i na něj. Ovšem i přesto, že byl Hájek v roce 1953 uznán vinným za všechny své zločiny, za vraždu 35 lidí a konfidentství, zůstal pro veřejnost hrdinou.*“¹⁹

19. apríl 1945. To bol ten osudový deň, ktorý natoľko poznačil Mňačka. Niesol obrovský pocit viny, knihu Smrť sa volá Engelchen možno považovať za akýsi pokus činiť pokánie. V knihe to vyjadrí týmito slovami: „*Aj keď svet prepáči, odpustí, zabudne.*

¹⁸ Citované z dokumentu: *Ploština- krvavá paseka*, Česká televize Ostrava, 2003

¹⁹ Citované z dokumentu: *Ploština- krvavá paseka*, Česká televize Ostrava, 2003

*Ploština neprepáči, neodpustí, nezabudne*²⁰ Najústrednejšou historickou nepresnosťou sa vyznačuje koniec diela. Autor v nej opisuje vypálenie tak, aby sa nedotkol heroizmu partizánov, ich hrdinstvo nesmeli byť narušené – pravdepodobne by iná verzia nedostala od komunistov súhlas k vydaniu. Opisuje, ako sa s partiou iba náhodou vrátili naspäť na Ploštinu, po štyroch dňoch strávených v horách, doplniť si sily. V skutočnosti boli partizáni po celý čas tam, a v čase, kedy prišla spojka, aby oznámila, že sa približuje jagdkomando, sa rozutekali do blízkych lesov, pričom ani neavizovali všetkým obyvateľom, aké nebezpečenstvo sa k nim blíži. Ukrývali sa v neďalekom lese, prihliadajúc na celý priebeh pohromy. Nerozvážnosťou sa prezentovali aj dedinčania, ktorí boli informovaní. Namiesto toho, aby si zobrali potrebné veci a ušli do hôr, zostali a zbierali, čistili všetko, čo po partizánoch zostalo.

Elitná nemecká bojová jednotka SS, zlínske gestapo, psovodi a slovenskí vojaci z jednotky „Josef“²¹. Takejto hrozbe čelili toho dňa obyvatelia Ploštiny. Podľa kroniky opití vojaci zastrelili a zaživa upálili v drevených domoch dvadsaťosem mužov.²²

Dielo *Smrť sa volá Engelchen* teda jednoznačne zapadá do vojnovnej, presnejšie do partizánskej tematiky. Skladá sa z jedenástich kapitol, každá začína mottom. Nemôžem vyhlásiť, že by autor romantizoval, idealizoval svoje postavy a ideológiu odboja. Postavy románu sú psychicky utýrané, ranené. Perfektne vyobrazujú dopad vojny na človeka ako na bytosť citlivú, ťažko znášajúcu pocit viny. „*A čas nezahojí všetko, sú rany, ktoré ani čas nezahojí*“²³. Tragickosť Židovky Marty, ktorá je po vojne neprávom prenasledovaná ako kolaborantka, Volod’a, ktorý dusí v sebe spoluvinu za smrť dvadsiatich siedmich nevinných ľudí. Takáto kompozícia tragiky vytvára celú mozaiku ľudských trosiek. Román sa začína vnútorným monológom Volod’u, nemohúcne ležiaceho v nemocnici. Neskôr sa z neho stáva dialóg, ktorý vedie s nemocničnou sestrou Eliškou, čím vyrozpráva jeho príbeh. Dej charakterizuje dynamickosť textu, dobrodružstvo, ale hlavne bipolárnosť a psychologický aspekt.

Dvojpólovosť sa nachádza na každom kroku. Sám rozprávač neustále premýšľa, či konal správne alebo nie. Vyhodnocuje pozitíva aj negatíva, prežíva kruté vnútorné mučenie. Mňačko sa vyhol výraznejšiemu vylepšovaniu postáv- výborným príkladom sú

²⁰ MŇAČKO, L. *Smrť sa volá Engelchen*. s. 197

²¹ Nacistická jednotka vycvičená v Bratislave, skladajúca sa z Nemcov žijúcich na Slovensku a z Hlinkovej gardy

²² Viac v knihe CÍLEK, R.: *Ploština. Príbeh o lidech statečných i zbabělých, o životě a smrti, o zlobě a plamenech*

²³ MŇAČKO, L. *Smrť sa volá Engelchen*. s. 197

nemeckí dezertéri (Martin a Willi). Autor ich akceptuje ako ľudí, pretože zanevreli na Hiltera po tom, ako zistili, že bojujú za podlú a falošnú vec a upustili zo svojho naivného presvedčenia. Týmto aktom vlastne Mňačko vyjadril súcit k Nemcom, ktorých stretol podobný osud ako dvoch dezertérov. Nemeckého nepriateľa nehádže do jedného vreca – uvedomuje si, že každá minca má dve strany. V tomto prípade Nemca „zlého“ – veliteľov, notorických fašistov, zabijakov, a Nemca „menej zlého“ – napríklad zajatý veliteľ technického oddielu, alebo Martin a Willi. „Dobrého“ Nemca však u Mňačka ešte nenachádzame. Bipolaritu znázorňuje aj časť, v ktorej navštívi byt Marty a jej, na prvý pohľad luxusný a bezstarostný svet. O moment neskôr sa však Volod'a opäť ocitá v partizánskej realite: v špinavom a nemravnom svete, ktorému vládne lavórovica, smrť a štvanica.

K záživnému čítaniu dopomáha aj hyperbolizácia, autor rád zveličuje („najlepšia matka na svete“, „najkrajšie dievča za svete“), čím sa stáva aj takýto tragický príbeh miestami humorným. Jazyková stránka obsahuje slang, žargón, vulgarizmy, čím dosahuje autentický pohľad na všedný život partizánov. Neprekročí však medze dobrého umeleckého vkusu. Bojové scény, štvanice sú písané sugestívne, spisovateľ, ktorý neprežil také situácie, by nedokázal opísať tak podmanivo, priam naturalisticky jednotlivé scény. Erotika nie je prikrášlená, dvojpólovosť je aj tu zachovaná (romantická medzi Volod'om a Martou, a pudová medzi kopaničiarskymi ženami a partizánmi). *„Kopaničiar, bezmenný hrdina tejto vojny, dal všetko, syna dal, kravku dal, posledné vrece múky vytiahol na svetlo božie, o tabak sa delí s nami... iste s neveselými pocitmi dáva aj inšie, díva sa, ako sa mu spúšťa dievka na vydaj, ako sa v posteli, často v jeho vlastnej, cmúľa so špinavým, obutým, lásky lačným chalanom. Času na lásku niet veľa, život letí, zábrany padajú, kopaničiar sa s trpkými pocitmi, ale bez protestu prizera, ako dvadsaťročné chlapčisko siaha jeho žene pod sukne a tá, suka, sa ešte smeje. Za takéto veci bývala na kopaniciach od pravekov smrť sekerou, ale to bývalo, teraz je vojna, priniesla nové zvyky a spôsoby. Ved' čože tie chlapčiská majú? Ešte ani nežili, a už môže byť po nich, po každom z nich, po všetkých.“*²⁴

²⁴ MŇAČKO, L. Smrť sa volá Engelchen. s. 39

2.1 CHARAKTERISTIKA HLAVNÝCH POSTÁV

Volod'a – hlavná postava plniaca úlohu rozprávača. Čerstvo prijatý člen partizánov, ktorý napriek mladému veku (24 rokov) rýchlo postupuje po tzv. kariérom rebríčku vo vnútri odriadu. Za krátky čas sa z prvotného poslúčka vykl'uje poradca veliteľa Nikolaja. Vďačí za to svojej prirodzenej inteligencii, sčítanosti a uvedomelosti v otázkach ideológií. Vynikajúco ovláda nemecký jazyk, čo ho katapultuje na post vedúceho výsluchov nemeckých zajatcov. Vo svojich spolubojovníkoch vidí budúce zdravé jadro českého komunistického národa. Lásku k Marte časom spoznáva v troch podobách- platonickú, naplnenú aj vyhasnutú.

Marta Goldová - Židovka, ktorá úzko spolupracovala s partizánskym odbojom. Spávala s nacistickými hodnostármi, aby od nich získala potrebné informácie. Svet, v ktorom sa pohybuje, je životnou úrovňou bohatší, mravmi o to chudobnejší. Tento trpký osud ju ku koncu vojny absolútne psychicky zničí, ani počiatočná láska k Volod'ovi ju nepresvedčí, po vojne nevydrží tlak na jej osobu a spácha samovraždu - predávkuje sa morfiom. Je to najtragickejšia postava diela, to potvrdzuje aj jej výrok, podľa ktorého by radšej išla s ostatnými do Oswienčimu.

Eliška – nemocničná sestra ošetrojúca Volod'u. Medzi nimi sa zrodí láska, ktorá prebúda vo Volod'ovi chuť po živote.

Nikolaj – veliteľ partizánov. Bol najlepším veliteľom, vládol tvrdou rukou. Pod jeho velením boli partizáni organizovaní, disciplinovaní a jeho smrti, ktorú spôsobilo nešťastie - výbuch pancierovej päste - sa pripisuje postupný rozklad jednoty skupiny z Ploštiny. On „pokrstí“ dvadsaťštyri ročného novica Volod'om, ktoré nie je jeho pravé meno.

Peter – srbský člen odriadu. Dostal sa na čelo skupinky, ktorá mala slúžiť Nemcom ako návnada na štvanicu po okolitých horách. Vyznačoval sa nesmiernou agresivitou, zároveň však prekvapoval humanizmom. Chladnokrvný gangsterský typ bijúci Nemcov z hlbokého presvedčenia.

Fred – Volod'ov najbližší kamarát z oddielu. 20 ročný študent- dezertér, syn inžiniera Kubisa – člena NSDAP, – o ktorom sa vie, že údajne padol za Veľkonemeckú ríšu na východnom fronte, miesto toho sa pridol k partizánom. Volod'a ho opisuje týmito slovami: „ Aký krásny chlapec býval, flegmatický, vždy v dobrej nálade, frajer, sukničkář, pôžitkář, posmešník, lotriř, samopašné decko odriadu. Lipli sme na sebe, v zlých chvíľach sme boli

*bok po boku, delili sme sa o jedlo, o deku, o poslednú cigaretu. Kadečo navystrájal, Nikolaja neraz nazlostil, ja som ho vždy bránil, vraj takí bývajú dobrí, takých len tak hocičo nevyvedie z miery „*²⁵ Zlyhá pri strážení Baťu a Machů, je pri všetkom dôležitom, aj pri postrelení Volodů.

Baťa a Machů – spolupracovníci gestapa, práve kvôli nim vyhorela Ploština.

Martin a Willi – nemeckí dezertéri utiekli zo Slovenského frontu, prenasledovali ich nemeckí poľní žandári a len o vlások unikli smrti vďaka Petrovej bojovej skupine, ktorá pobila žandárov. Ich jediným záujmom je prežiť vojnu, na ktorej strane, na tom nezávisí. Sú zmorení bojom, strieľajú aj vlastných.

Engelchen – mladý nemecký veliteľ jedného z kománd gestapa²⁶. Táto postava zosobňuje všetko zlo, ktoré Mňačko v Nemcoch vidí a ktoré na nich nenávidí. Slúži aj ako hlavná motivácia nevzdať sa, zarezonuje v myslí neustále „*Ešte nás nemáš Englechen!*“²⁷

René Kroupa, pán „Hennessy“ – typický zbabelý typ človeka, ktorý si chce kúpiť uznanie a pohodlný povojnový život fľaškou Hennessy. Pri návšteve v nemocnici prosí Volodů o podpis, ktorým by mu potvrdil, že pomohol partizánovi a tak by mohol vstúpiť do komunistickej strany. Volodůa ho vyženie – autor vyjadří rázne stanovisko k podobným prevracačom kabátov.

Jožina – radodajka z Ploštiny. Dievča reprezentujúce mravný úpadok ako dôsledok vojny. Mňačko ju neodsudzuje, pretože nenáročná Jožina rozdávala aspoň trocha „lásky“ svojou poddajnosťou a ľahkosťou bola prínosom pre mladých partizánov.

mamka Rašková – „naša partizánska mať“. Volodůa v nej vidí starostlivosť ale aj obraz celej Ploštiny. Vždy bola oporou a oporou vo vnútornom boji sa stáva aj v momente, keď navštívi Volodůu v nemocnici a odpúšťa mu za všetko. V tom momente sa symbolicky Ladislav Mňačko vyrovnáva s výčitkami svedomia.

Dielo má ešte množstvo epizodických postáv, mnoho charakterov nevýraznejších partizánov, obyvateľov Ploštiny, ľudí z okolia Zlína, pracovníkov nemocnice. Sú však iba doplnením hlavných postáv.

²⁵ MŇAČKO, L. Smrť sa volá Engelchen. s. 98

²⁶ Najnovšie historické zistenia dokazujú, že autor tu asocioval na istého Kurta Wernera Tuttera, ktorý bol veliteľom trestného oddielu proti partizánom. Smrť si říká Tutter, Česká televize Brno, 2008

²⁷ MŇAČKO, L. Smrť sa volá Engelchen. s. 179

3 REŽISÉRI JÁN KADÁR A ELMAR KLOS

Starší zo známeho režisérskeho tandemu Klos- Kadár, Elmar Klos sa narodil 26. januára roku 1910 v Brne. Po skončení gymnázia študoval na právnickej fakulte v Prahe. Vo filmovom priemysle začínal ešte za čias nemého filmu vo veku 16 rokov popri štúdiu, ako štatista alebo spolupracovník na scenároch krátkych filmov, animácií. Odvtedy sa začal zoznamovať s praktikami filmového umenia a postupne prešiel všetkými profesiami, týkajúcich sa filmu. Jeho strýko Josef Skružný²⁸ ho napríklad zasvätil do scenáristickej profesie. V roku 1934 bol členom zakladateľov firmy Baťa Filmové ateliéry Zlín. Po vojne, v júni 1946, sa na krátky čas stal riaditeľom spoločnosti Krátky film Praha²⁹, kde si pozval Jána Kadára, čím započal jednu z najpreslávenejších, zároveň aj najmýtizovanejších spoluprác v rámci československej kinematografie. Klos sa väčšmi uplatňoval ako dramaturg a hlavné slovo mal aj pri konečnom strihu. O strihu, o technike a laboratórnych prácach vedel všetko. Svoje skúsenosti spísal v knihe *Dramaturgie je když...* Medzi rokmi 1952 až 1969 natočili spolu osem celovečerných filmov. Vzájomnú spoluprácu s Kadárom charakterizoval slovami: „*Důvod naší součinnosti byl velmi prostý a praktický. Představte si sehraný deblový pár na tenisovém kurtu...Prostě dva hráči se sešli a doplňují se v tom, co umějí, ale i v tom, co neumějí. Vědí, kdy se na partnera mohou spolehnout a kdy ho sami musí podepřít.*“³⁰ Ako pedagóg pôsobil na FAMU³¹ odkiaľ ho v roku 1969 vyhodili kvôli politickej perzekúcii, vrátil sa až po roku 1989 na krátky čas. Smrť ho pristihla 17. júla 1993 vo veku úctyhodných 83 rokov.

Ján Kadár, mladší predstaviteľ duha, sa narodil 1. apríla 1918 v Budapešti. Režisér židovského pôvodu bol svetobežníkom takého kalibru, akým bol autor predlohy Smrť sa volá Engelchen – Ladislav Mňačko. Maďarsko nasledovala postupne trasa Rožňava – Brezno – Modrý Kameň – Senec – Levice – Lučenec – Kolárovo a to sme stále len v študentských rokoch jeho života. Talentovaný športovec a žiak dosahujúci výborné výsledky sa rozhodol, že bude nasledovať kroky svojho otca a staršieho brata, na vysokú školu poputoval na Právnickú fakultu Karlovej univerzity.

²⁸ (15. 3.1871 - 12. 5. 1948) bol českým spisovateľom, scenáristom a novinárom. Spolupracoval so synovcom, Elmarom Klosom na scenároch k filmom

²⁹ Česká produkční společnost, ktorá sa zameriava na dokumentárnu a animovanú tvorbu

³⁰ Citované podľa: Elmar Klos, [online]. FDb.cz [Dostupné online](#) (23.3. 2012) .

³¹ Filmová a televízna fakulta Akadémie múzických umení v Prahe

Štúdiom prechádzal takou ľahkosťou a svižnosťou, ktorá mu dovoľovala navštevovať pestrý program divadiel i kín kultúrnej Prahy. Skúšky skladal bez problémov na prvé termíny, naproti tomu advokátska činnosť ho nezaujímala. Leto roku 1938 bolo z pohľadu kinematografie pre Kadára kľúčovým rokom. Na Karlovej univerzite mu chýbali len dva roky do ukončenia štúdia, on sa však viac zaujímal o ambicióznú ruskú filmovú avantgardu a keď prišla možnosť prihlásiť sa na práve novootvorený filmový odbor na Škole umeleckých remesiel v Bratislave, neváhal ani na sekundu. Pre mladého nadšenca sa v septembri začalo spoznávanie filmu z opačného konca, predtým poznal film len z kinosál. Keď už Kadár konečne našiel profesiu, ktorej sa chcel venovať, vstúpila do jeho života druhá svetová vojna. A v tých časoch ľudské kvality nehrali takú rolu, ako napríklad vierovyznanie jedinca. „ *Bol som vychovaný tak , že som nikdy necítil ani religiózne ani národnostne židovské. Povedal by som, že som vlastne nevedel, že som Žid, dokiaľ to Hitler nevyslovil.*“³² Maďarsko bolo pre človeka, na ktorého šili Dávidovu hviezdu, bezpečnejšou alternatívou ako Slovensko, pretože tam prijali nacistické protižidovské norimberské zákony až v auguste 1941. V Budapešti si pravdepodobne, nevedno ako, zaobstaral knihu Ernsta Irosa *Wesen und Dramaturgie des Films*.³³ Hoci po nemecky dobre nevedel, vláčil tú publikáciu všade so sebou. Vďaka nej akoby v štúdiu pokračoval, tá kniha mu dávala nádej na krajšiu budúcnosť aj počas jeho trápení v pracovnom tábore vo Váci. Tieto útrapy sa preňho skončili na Štedrý deň 1944, keď sa mu s ďalšími desiatkami väzňov podarilo utiecť. V lágri pracoval v kancelárii, tam sa podarilo sfalšovať dokumenty vojakov, vďaka čomu mohli voľne cestovať po úteku. Tri mesiace na to už Kadár pôsobí opäť vo filmových ateliéroch.

Režisérská dvojica Kadár – Klos³⁴ sa prvýkrát stretla pri natáčaní filmu *Únos* (1952). Vzťah týchto dvoch ľudí bol odjakživa zvláštny. Samotný pojem „režisérská dvojica“ je podľa môjho názoru fenoménom. Režisér je kľúčová osoba vo filmovej produkcii. Pri kritike si berie zodpovednosť na seba, pri úspechu si berie slová chvály za osobné ohodnotenie, reprezentuje film na filmových festivaloch. Musí to byť autoritatívny typ človeka, nesmie byť však individualistom, veď koordinuje súčinnosť celého štábu. Umelecká sebarealizácia a autorské ego väčšinou nedovoľujú efektívnu spoluprácu dvoch ľudí na tomto poste. Mladšie ročníky napadnú iba rodinné spolupráce bratov Coenovcov,

³² MACEK, V. Ján Kadár . s. 24

³³ Kniha Ernsta Irosa – špičkového medzivojnového teoretika- vydaná v roku 1938, bola špecializovanou encyklopédiou pre film. Autor v nej obsiahol dobové vedomosti o filmovej produkcii, réžii, scenári, príbehu, vzťahu obrazu a zvuku atď.

³⁴ Podrobnejšie o dvojici: MACEK, V. Ján Kadár . s 51-184

možno ešte Jana Sveřáka s jeho dvorným scenáristom, otcom Zdenkem. Ako objasnenie toho, kedy sa stretávame s „dvojrégiou“, nám poslúžia záverečné titulky filmu. Keď sa v nich objavia dve mená, je všeobecne akceptovaným faktom, že sa na filme podieľali identickou mierou práce. Kadár s Klosom nakrútili spolu celkovo osem filmov, ich vzťah sa však nedal nazvať priateľským. V tomto zmysle sa vyjadril koncom života Klos: *„Zvláštne je, a dnes mi to samotnému pripadá čudné, že napriek dlhoročným pracovným kontaktom, medzi nami dvoma, to znamená medzi Jánom a mnou, nikdy nevznikol vzťah, ktorý by sa dal nazvať dôverným priateľstvom. Boli sme skôr zohratými partnermi, čosi ako pár v tenise, kde jeden druhému dôveruje a vie, že sa na spoluhráča môže spoľahnúť, ale keď odídu z kurtu, začne každý žiť svojím vlastným odlišným životom. Keď o tom premýšľam, potom jediné, čo pre nás obidvoch bolo spoločné, bola láska k filmu, záľuba v komédiách a záujem o spoločenskú problematiku“*³⁵.

- Natočili spolu osem filmov : - *Únos* (1952)
- *Hudba z Marsu* (1955)
 - *Tam na konečné* (1957)
 - *Tři přání* (1958)
 - ***Smrt si říká Engelchen*** (1963)
 - *Obžalovaný* (1964)
 - ***Obchod na korze*** (1965)
 - *Touha zvaná Anada* (1969)

3.1 OBCHOD NA KORZE

Slávu a celosvetové uznanie režisérskemu tandemu priniesol film *Obchod na korze*. Pre Jána Kadára mal tento film neobyčajnú príchut'. Prvýkrát ho badáme ako zrelého štyridsiatnika, ktorý sa konfrontuje s holokaustom, s arizátorským vinníkom, ktorého má priamo pred očami. Dovtedy sa v jeho tvorbe ani raz neobjavila tematika koncentračných táborov, mohol za to psychický blok, ktorý získal počas vojny, keď celú jeho rodinu

³⁵ MACEK, V. Ján Kadár . s. 97

vyvraždili nacisti³⁶. Pomocou filmu *Obchod na korze* sa snažil porozumieť tomu, čo sa stalo. Ako predloha poslúžila poviedka Ladislava Grosmana³⁷, ktorý spolupracoval na scenári a spolu s Elmarom Klosom sa zaslúžil o finálnu podobu veľdiela. Dielo nakrútené komplet v Sabinove bolo jedným z vrcholov česko-slovenskej kinematografie. Excelentné herecké výkony Jozefa Kronera a Idi Kamińskiej³⁸, gradácia deja do poslednej scény, výborná réžia a aktuálnosť posolstva témy predurčovali tento film, aby sa dostal do povedomia aj nasledujúcich generácií. Film tancuje na tej najtenšej hranici medzi tragédiou a komédiou, vďaka tomu získal ovácie zo strany kritikov, recenzentov. Cena Oscara v roku 1966 za najlepší cudzojazyčný film a výnimočná nominácia v roku 1967 za najlepšiu herečku v hlavnej roli (Ida Kamińska) sa postarali o popularizáciu československého filmu. Cena americkej Akadémie filmových umení a vied dožičila režisérskemu dvojici satisfakciu za vynaložené úsilie.³⁹

3.2 PÔSOBENIE TANDEMU PO ROKU 1968

Režisérská dvojica pracovala s chuťou. Vznikali nové projekty a čoskoro sa pustili do nakrúcania filmu *Touha zvaná Anada*. Na projekte začali pracovať od jesene roku 1966. Tieto roky boli pre slovenský a český film mimoriadne úspešným obdobím, naplno ukazoval svoj nevšedný talent už aj Miloš Forman. Celkovo táto generácia, československá nová vlna⁴⁰ - ako ju z historických prameňov poznáme, svedčila o voľnejšom politickom zázemí. Nakrúcanie v exteriéroch začalo v júli 1968 na jednom ostrovčeku neďaleko Bratislavy. Keď začala vojenská okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy⁴¹, bolo znemožnené pokračovať v nakrúcaní. Kadár neváhal a ihneď odcestoval rovnakým smerom, akým aj Ladislav Mňačko - do Viedne. Takýmto spôsobom ruské tanky zapríčinili rozpad jedného z najúspešnejších režisérskych tandemov v našich dejinách. Ján Kadár sa nemienil vracieť do kontrolovaného štátu, Klosovi však bolo cudzie nedokončiť film, tak prehovoril svojho partnera k opätovným návratom a film s ťažkosťami, ale predsa

³⁶ V rokoch 1941 až 1945 mu maďarskí a slovenskí fašisti poslali do koncentrákov jeho rodičov a sestru s deťmi

³⁷ Podľa poviedky *Pasca*

³⁸ Kým Ida Kamińska bola jasnou voľbou od začiatku, Jozef Kroner Kadárovi nesedel, predstavoval si plešinatého tučného muža. Napokon ale s Kronerom súhlasil a ten mu Tóna Brtka stvárnil famózne

³⁹ MACEK, V.: Dejiny slovenskej kinematografie s. 430-473

⁴⁰ Patrí sem množstvo talentovaných produktívnych režisérov, ako napríklad M. Forman, Štefan Uher, Juraj Jakubisko alebo Jiří Menzel

⁴¹ V noci z 20. na 21. augusta 1968

dotiahli do úspešného konca. S istotou však možno vyhlásiť, že sa stali obeťami augustovej okupácie.

Elmar Klos sa začal venovať pedagogike, neskôr teoretickej rovine filmového umenia, pri natáčaní sa objavil až v roku 1989, pri rodinnom sci-fi *Bizon*. Ján Kadár odcestoval do Spojených štátov, ocitol sa v ošemetnej situácii. Nové prostredie, žiadne finančné zázemie. Ale prišla ponuka zrežirovať film *The Angel Levine* (1970), Kadár ju rád prijal a tak sa pomaly etabloval aj v zahraničí. Na pláci sa opäť stretol s Idou Kamińskou, ale film nebol príliš úspešný v kinách. Fascinovala ma informácia, že v roku 1970 dostal ponuku zrežirovať *Krstného otca*, on však odmietol s odôvodnením, že o mafii nič nevie. Ďalšia ponuka prišla z Európy, navyše od často skloňovaného Mňačka. Ten mal záujem, aby sa jeho nová publikácia *Ako chutí moc*, dočkala filmovej podoby a trval na tom, aby film zrežiroval Kadár. Mohol to byť kvalitný film, z ktorého napokon vzišlo z finančných dôvodov.

Neobyčajné uznanie nadobudlo hmatateľné tvary po tom, ako ho pozvali prednášať na American Film Institute⁴². Kadár písal Klosovi, kde ho prosil, aby mu poradil v oblasti pedagogiky. Po tom ako sa tam udomácnil, si pozval jedného z emigrantov, s ktorými sa skamarátil, Ivana Passera⁴³, aby prednášal scenáristiku. Medzičasom získal Zlatý Glóbus za film *Čo mi otec narozprával*. Bol to jeho posledný film určený kinám, po ňom nakrútil už len tri televízne filmy. Piatok 1. júna 1979 ho prijali do nemocnice v Los Angeles, krátko na to zomrel na diagnostikovanú rakovinu.

⁴² Významná filmová škola, ktorá učila svojich študentov praktickej stránke filmu vznikla v roku 1967. Kadár mal na starosti kurz filmovej analýzy a absolventské filmy.

⁴³ Napísal scenáre k Formanovým filmom *Konkurs*, *Hoří má panenka* a *Lásky jedné plavovlásky*

4 FILM SMRŤ SI ŘÍKÁ ENGELCHEN (1963)

Réžia: Ján Kadár, Elmar Klos

Rok vzniku: 1963

Žáner: vojnová dráma

Krajina: Československo

Hudba: Zdeněk Liška

Kamera: Rudolf Milič

Dĺžka filmu: 129 minút

Premiéra: 3.5. 1963

Námet: Ladislav Mňačko – Smrt' sa volá Engelchen

Scenár: Elmar Klos, Ján Kadár

Hrajú: Jan Kačer (Pavel), Eva Poláková (Marta), Blažena Holišová (sestrička Alžbeta), Martin Růžek (doktor), Vlado Müller (Nikolaj), Pavel Bártl (Dimitrij), Ezard Hausman, (nemecký poručík), Wanda Spinka (Jožina), Oto Ševčík (Willy), Ervín Zolar (Martin), Walter Taub (generál), Ota Sklenčka (žandár Bárta), Miroslav Macháček (Machů), Čestmír Řanda (Kroupa), Martin Kožuch (Konečný), Emil Rohan (predseda KSČ), Jaroslav Moučka (Vytiska), Antonín Molčík (Tonda)

Filmová adaptácia bestselleru Ladislava Mňačka sa v roku 1963 dočkala druhého sfilmovania. V roku 1960 sa na tom prvýkrát pričinil Ivan Balad'a⁴⁴. Režisérovi poznačila druhá svetová vojna, hlavne Jána Kadára. V tomto filme prvýkrát apeluje na židovskú tematiku, no nie takým ortodoxným spôsobom, ako neskôršie v *Obchod na korze*. Do Kadárovej poetiky sa teda vkradla subjektivita, ktorú korigoval jeho kolega Klos. Ten prežil celú vojnu v Zlíne, poznal dôverne miesta nakrúcania (okolité hory, závody Baťu, vilu). Nakrúcalo sa 132 dní na samote v Krkonošiach, kde mal chatu hlavný kameraman Rudolf Milič. Nakrúcali za všetkých možných meteorologických podmienok, aby tým dosiahli maximálnu autenticitu. Tú dosiahli aj hereckým obsadením. Nemeckých vojakov hrajú Nemci, ruských partizánov nadabovali Rusi dokonca bol pozvaný hlásateľ z Kaukazu, aby nahral zvukové záznamy odznievajúce z rádia v nemocnici. Použitie hovorovej reči i moravského dialektu a civilné herectvo vtiahnu diváka priamo na paseky.

⁴⁴ Televízny film *Smrt' sa volá Engelchen* bol jeho režijnou prvotinou. Hlavnú úlohu hral Ivan Mistrík, jediným hercom, ktorý sa zúčastnil aj druhej adaptácie, bol Vlado Müller

Samotný pojem adaptácie, ktorý si zvolili Kadár s Klosom, vystihuje podľa mňa táto charakteristika: „Dnes se pojmem “adaptace“ rozumí audiovizuální převedení jazykových, kompozičních a významových vrstev literární předlohy do filmového jazyka.“⁴⁵.

Výber Jana Kačera do hlavnej úlohy - dovtedy pomerne neznámeho regionálneho herca, režiséra a moderátora – naznačovala akým smerom sa film bude uberať. Kačer zahral úlohu Pavla (v knihe Volod'a) s veľkou dávkou dynamickosti a spontánnosti, ľúbostné scény zahral s mladíckym zápalom. Svojich režisérov v jednom rozhovore opisoval slovami: „Klos bol žoviálny, úslužný, prvorepublikový, Kadár bol malý, prostý, bohém. Kadár bol inšpiratívny, keď mu Klos dohovárať, vyzeralo to takmer akoby sa vadili. Klos chápal nakrúcanie filmu ako remeslo, Kadár ako posvätenie. Kadár bol strelený, neistý. Klos bol akurátny na techniku, Kadár skôr na výraz. Kadár bol talentovaný diletant. Klos bol vzdelanec, Kadár posadnutý filmár.“⁴⁶ Na ženské publikum pôsobil Kačer ako magnet, vďaka výbornému zobrazeniu jeho zmien psychiky aj fyzického stavu, sa s ním mohlo plne stotožniť aj mužské publikum.

Slovenka Eva Poláková stvárňujúca Martu, predstavuje veľmi reálnu hrdinku. Má svoje chyby, no slúži pre správnu vec, je služobníčkou odboja, je hriešna a svätá zároveň. Poláková zvláda svoju rolu o niečo slabšie ako Jan Kačer, ale nemožno jej to vyčítať, lebo v scénach, kde sa mohla ozaj predviesť (erotická scéna), ešte v tom čase nemohla byť nakrútená tak hodnoverne, akou ju opísala knižná predloha. Rádová sestra Alžbeta (v knihe Eliška) je v prvom rade služobníčkou Boha, no v jej mysli sa priťahuje k Pavlovi, čím svojho duchovného vodcu nepriamo zrádza.

Práca kamery je novátorská, štylizácia Rudolfa Miliča bola kreatívna. Používal statickú kameru, ale aj kameru upevnenú na 300 metrov dlhom lane, kde kĺzala dolu vlastnou váhou, kameru pripevnenú na hrud' (pri tragédii s bazukou), panoramatické zábery na mesto z vtáčej perspektívy. Zoom na detail je rýchly, opačný proces taktiež. Diagonálny pohyb kamery, jazda na aute a lanovke, zábery sa vychýľujú z osi. Pôsobivosť vizuálnej stránky dotvára jemná technika temnosvitu, keďže sa jedná o čierno-biely film.

Hudba, ktorú skomponoval Zdeněk Liška nielen sprevádza film, ale spoluutvára dej. Zážitok umocňuje až psychedelická hudba, jeho vibrácie využívajú celkové spektrum akustického vnímania. Výrazný klavír a iné hudobné nástroje vnesú mechanickú pachuť,

⁴⁵ PTÁČEK, L. Panorama českého filmu. s. 246

⁴⁶ MACEK, V. Ján Kadár . s. 274

miestami sa človek cíti ako omámený. Oslava konca naháňačky je oslavou ticha, pri ktorej asistuje iba pizzicatom.⁴⁷

Režiséri sa sústredili na konfrontáciu dvoch dejových pásiem a na tri línie románu. Na Pavla, na Martu a na ústup partizánov do hôr. Príbeh sa posunul na vedľajšiu koľaj, v epicentre pozornosti bolo vystihnúť stav raneného partizána. Jeho emócie a psychické šarapaty umožňujú hodnotiť všetko, čím prešiel. Či malo zmysel bojovať, ľúbiť, riskovať svoj život. Časové elementy nenadväzujú na seba v chronologickom poradí, ale v poradí emotívnych výbuchov spomienok Pavla. Pre naratívnu stránku filmu autori zvolili flashbaky, ktoré boli kľúčom do mysle Pavla, a nie komplexnú retrospektívu. Tá by totiž len prosto rekonštruovala to, čo sa stalo pred tým, ako sa dostal do nemocnice. Kadár s Klosom tak tvoria neobyčajnú mizanscénu estetických hodnôt, v ktorej sledujeme myšlienkový pochod Pavla a jeho subjektívne úzkostlivé pocity.

Ako praví umelci, Kadár s Klosom vniesli do filmu ich vlastné autorské „ja“ pomocou rozličných symbolov, indexov. Indexov je vo filmoch hojne, aj Smrť si říká Engelchen ich využíva. Ako príklad uvediem scénu s obesenými partizánmi, pri ktorých nariekajú obyvatelia. Divákovi je hneď jasné, že sa stali obeťou udavača (Konečného).

Mnohé destinácie znamenali akýsi biblický odkaz, nadväzujú na transcendenciu. „*Symbol bol v umení vždy výrazom duchovnosti, prenášal sa do abstraktnej roviny. Ak chceme dotiahnuť túto otázku do konca, musíme jeho korene hľadať v náboženskej symbolike.*“⁴⁸ Spomeniem Kubisovu vilu, ako tzv. peklo, kde sa odohráva tragický príbeh Marty. Kubisova vila je miesto, kde tiež postrelia Pavla nemeckí vojaci, kde prvýkrát zazrie nenávideného Engelchena a svoju milovanú Martu zazrie predávkovanú. S vilou sa spájajú všetky kľúčové negatíva. Naopak pre Pavla je nemocnica „očista“, naplno si uvedomuje chyby, ktoré spáchal: „*Všetchno je jasné až v dějepise. V životě dělá člověk chybu za chybou. A nejhorší na tom je, že děláte chyby ať jednáte tak, nebo tak*“⁴⁹ a na konci filmu je očista dokonaná, presne ako v knihe, návšteva mamky Raškovej mu poskytne pokoj na duši. Veľmi zaujímavá je konfrontácia Pavla s Engelchenom. Symbolicky sa nikdy nestretnú tvárou tvár, čo vlastne determinuje skutočnosť, že Pavel sa nikdy priamo nestretáva s ozajstnou nacistickou zlotou, iba o nej počuje neoverené fakty. Engelchena vidí len cez malé okienko v Kubisovej vile, či z úpäťí skál, keď ich začne

⁴⁷ Pizzicato je technika, pri ktorej sa na sláčikové nástroje brnká rukou namiesto použitia sláku.

⁴⁸ ŽILKA, T. (Post)Moderná literatúra a film. s. 46

⁴⁹ Citované z filmu: Smrť si říká Engelchen, Filmové studio Barrandov, 1963

prenasledovať jagdkommando. Finále filmu nasvedčuje tomu, že sa Pavel vyberá hľadať Engelchena, ale pravdepodobne ho nikdy nedolapí, lebo na svete behá mnoho ďalších tisícok „Engelchenov“.

Formálne scény autori prostredníctvom strihu miešajú s banalitou, čím často vznikajú groteskné situácie. Výsluch zajatého Nemca je prototypom na takúto formu grotesky. Dôstojník bojuje o svoj holý život, zároveň nám kamera ukazuje partizána Miťu, ako sa mu medzi nohami pletú sliepky a on ich pokojne kŕmi. Toto prelinanie extrémnych protikladov dodáva scéne extravaganciu, charakteristickú pre postmoderný film. Jedna z najpôsobejších scén je veselie, pri ktorej vybuchne v rukách Nikolaja panzerfaust. Je to situácia, ktorá divákovi vyčaruje na tvári úsmev, aj zdesenie a zármutok v perióde približne jednej minúty.

K symbolom patrí vo filme aj mačka a zrkadlo. Zviera ako animálny symbol záhady hovorí, že aj keď udavača Konečného popravili, on svojho kumpána (Machů) neprežradí, čím tajomstvo existuje ďalej (mačka sa v zábere nasledujúcim po postrelení škriabe hore po streche a uteká preč), a záhada sa jeho smrťou nevyrieši. Výraznejším symbolom je ale klasický symbol postmodernity - zrkadlo. Eseje o tom písal aj Umberto Eco⁵⁰. Kde všade sa vo filme vyskytuje? Akú funkciu má? Zrkadlo je v rukách Pavla kontrolným pohľadom do minulosti, hľadaním pravdy. Práve zo zrkadla sa vynárajú spomienky na nemocničnom lôžku na partizánske časy. V zrkadle u mamky Raškovej prvýkrát uvidí zasunutú fotku v ráme zrkadla Marty, ešte pred tým ako by sa mali možnosť spoznať. Zrkadlo je pre Pavla akýmsi halucinačným prostriedkom, obrazy z reality a z minulosti sa zlievajú do jedného celku, prítomnosť je nasýtená minulosťou.

Film *Smrt si říká Engelchen* je kvalitným a nadčasovým filmovým dielom, na festivaloch zaznamenal úspechy⁵¹. Druhá svetová vojna sa v dobe natáčania už skončila pred pätnástimi rokmi, a notorické opakovanie faktov už nemalo zmysel. Autori teda šli svojou vlastnou cestou, ktorá prispela k majstrovsky skomponovanému dielu. Pre svoj prístup je film do dnešného dňa výnimočným, získava punc „umelecký“ a právom patrí do zlatého fondu československej kinematografie. Film bol dvadsať rokov prísne zakázaný, čo bolo dôsledkom emigrácie Mňačka a Kadára.

⁵⁰ O zrkadlách a iné eseje od Umberta Eca

⁵¹ III. Medzinárodný filmový festival Moskva (1963) – Zlatá cena; Medzinárodný filmový festival Los Alamos (1963) – cena za vynikajúci hraný film; Štátna cena Klementa Gottwalda za réžiu Kadárovi a Klosovi (1963)

5 POROVNÁVANIE LITERÁRNEJ PREDLOHY A FILMOVEJ ADAPTÁCIE

„Literárnou adaptáciou nazývame proces, pri ktorom sa tvorí z literárneho textu nový literárny text s estetickou a umeleckou hodnotou alebo prvky iných diel sa zúčastňujú na výstavbe nového textu. Táto transformácia sa uskutočňuje na úrovni intertextuality...“⁵²

Adaptácia pretextu si vyžaduje kreativitu autorov, toto tvrdenie platí aj pre režisérov Kadára s Klosom. V ich filmovom spracovaní došlo k mnohým posunom oproti námetu od Ladislava Mňačka. Nachádzame v ňom aj elimináciu motívov, aj adíciu rôznych menších či väčších detailov.

Eliminácie, ktoré režiséri vykonali, slúžili k ucelenosti filmovej podoby, k jej dynamizácii. Vynechali mnoho pasáží, ktoré by boli pre film nezaujímavými, nepodstatnými. Po vzájomnej dohode s Mňačkom, dostali niektoré detaily a okrajové motívy alebo vedľajšie postavy románu bohatú minutáž, amplifikáciu. Výrazným miestom filmu je Zlín a Kubisova vila, dej je zasadený do týchto lokalít väčšmi, ako na Ploštinu, ako je tomu v pretexte. Žandár Bárta z Brodu (v knihe Pospíšil), špeditér Kroupa, Vytiska, oni všetci patrili v knihe iba k epizodickým postavám. Mnohé charaktery postáv z pretextu kompletne vynechali, alebo ich premenovali, tak či onak stratili svoju pôvodnú identitu. Prvá zmena, ktorá takpovediac bije do očí, je, že vo filme nenachádzame Volod'ju, ale Pavla, čím sa autori vyhli heroizácii Ruska, ruských zásluh za oslobodenie spoza Hitlerovskej nadvlády, tieto zásluhy dostávajú českí junáci bojujúci v partizánskom odboji. Estetické posuny mien sa Pavlom nekončia. Srbského partizána- gangstra Petra nahrádza tiež rýdzo český Andrej. Freda zase Tondo. Kopaničiarsku obec počujeme vo filme iba pod pomenovaním „Paseky“, Ploština je akési tabu, nepoužíva sa.

Motív zmeny mien vyplývajúcich z národnostných otázok sa vyčerpal, avšak treba vyzdvihnúť ešte knižnú Elišku. Eliška vo filme nachádza nové meno Alžbeta, v tomto prípade však nejde o len zmenu mena, ale aj charakteru a postavy. Alžbeta je rádovou sestrou, kým Eliška obyčajnou a tak sa jej otvárajú dvere do sveta citových vzplanutí, ktorým dáva voľný chod. Naproti tomu Alžbeta je striktnejšia, konzervatívnejšia a za elimináciu možno označiť posun vo filme, v ktorom medzi Pavlom a Alžbetou nepadne ani

⁵² ŽILKA, T. (Post)Moderná literatúra a film. s. 78

len bozk, ako u ich knižných predstaviteľoch. Vo filme sa koncentrovali výlučne iba na vzťah Marty a Pavla.

Erotiku nachádzame v dielach aj priamo, aj nepriamo. Aj ako obeť, keď sa Marta oddáva Nemcom, aj ako dobrodružstvo a únik z reality s Pavlom. Je aj znakom lásky a šľachetnosti, aj znakom odhodlanosti silnej ženy akceptujúcej pohlavné pudy svojich nadriadených zároveň. V pôvodnom texte je však erotická scéna Marty a Volod'ju oveľa energetickejšia a atmosférickejšia. Ako som už ale v predchádzajúcej kapitole spomínal, v dobovom kontexte si režiséri nemohli dovoliť nakrútiť erotickú scénu s takým istým zápalom. Scéna zvädzania Pavla Martou je aj určitou alúziou, autori odkazujú na klišeovité zvädzania pri hudbe a popíjaní koňaku z iných filmov.

Filmu nemám čo vyčítať. Ako samostatná jednotka je perfektná. To platí aj pre knihu. Podotýkam však, že najväčší intelektuálny zážitok dopraje sledovanie filmu až po tom, ako už čitateľ absorboval knižnú predlohu. Čo sa filmu týka, z realizačného aspektu sa jedná o komplexné dielo, výprava je na dobu svojho vzniku vynikajúca. Myslím, že by si román zaslúžil nové seriálové spracovanie, ktoré by doprialo viac priestoru na vykresľovanie jednotlivých vedľajších postáv, ako je tomu vo vojnových seriáloch produkcie HBO - *The Pacific* (2010) či *Band of Brothers* (2001). Partizánov som si predstavoval pri čítaní knihy rovnako, ako som ich uvidel vo filme ovešaných nábojmi, s automatmi v rukách, v otrhanom oblečení. Komplexná nadväznosť medzi textom a posttextom funguje aj napriek skutočnosti, že fabula bola značne vo filmovom scenári pozmenená.

Vrátim sa k myšlienke, že eliminácia slúžila aj na dynamizáciu. Určitý nedostatok vo filmovom spracovaní vidím v dynamike jednej pasáže – pri štvancu horami. Režiséri sa tejto pasáži venujú len okrajovo, čo je na škodu, lebo v čitateľovi zanechá najväčší dojem dynamickosti práve mnohokilometrové trápenie sa partizánov skrz nepoznané hory, hlad a úmornú vyčerpanosť. Filmári eliminovali nemeckých dôstojníkov Wilczika a Skorzenyho, a vytvorili iba jedného symbolizujúceho všetkých – Engelchena. Dvojica režisérov sa takto hrá s divákmi, ktorí čítali predlohu. Niektoré scény nedopadnú tak ako sa očakáva, vzniká moment prekvapenia, ktoré je súčasťou spomínanej hry. Veľkolepý partizánsky súd pri vatre, rozhodenie morálky družstva a črtajúca sa poprava Freda,

ktorému utiekol Machů, boli vyčiarknuté zo scenára, nahradila ich jediná veta z úst Miřu: „*Mřtvych už bolo dost!*“.⁵³

Estetickým posunom možno charakterizovať aj vyrozprávanie samotných dejových línií. V pretexte je spúšťáčom vždy rozprávanie Eliške, vo filme sa tak deje na základe emotívneho mixu hlavného hrdinu. Toto je asi najpodstatnejším rozdielom v koncepčnej stránke, že takou mierou upustili z linearity. Narušili kontinuitu, čím ale pomohli filmovej stránke filmu. Zmenil sa úvod filmu, ktorý sa začína prestrelkou pri Kubisovej vile, a nie v nemocnici, ako je tomu v pretexte. V knihe nenájdeme ani symboly, spomínané v predchádzajúcej kapitole, ktoré výraznou mierou dotvárajú obraz o filme. Mám na mysli zrkadlo, Kubisove peklo, mačku. Z knihy absentujú transcendentné motívy, tie však režiséri do svojho diela značne zakomponovali a pre diváka nie laického sú evidentnými.

Transformáciou prešli aj okolnosti úmrtia Marty, ktoré vo filmovom spracovaní otvárajú brány diváckej predstavivosti. Vo filme ju Pavel vidí predávkovanú hneď na začiatku filmu, neskôr sa dozvedá, že sa jej to nepodarilo a Marta aj navštíví Pavla v nemocnici. V knihe je to tajupľnejšie, ale s konkrétnym záverom. Tam pri návšteve oznámi Volod'ovi, že sa chystá do Kanady (na onen svet) a aj vykoná samovraždu. Vo filme však jej osud ostáva otvorený, na spôsob balady, koniec si domýšľame všetci individuálne. Záleží na divákovi, aký osud dopraje Marte. Práve tu odvedli režiséri a scenáristi výborný estetický pokrok, keďže ponechávajú diváka rozhodnúť o tom, či je Marta hodná smrti, alebo si zaslúži žiť ďalej. Mňačko ju odsúdil na zánik a tým zatvoril bránu fantázie čitateľa na vlastné dokončenie príbehu.

Summa summarum už len skonštatujem, že sa vďaka tomuto filmu a tejto knihe dozvedeli ľudia z celého sveta, kde sa nachádza Slovensko, Česko. A presvedčili sa o tom, že aj v našom regióne strednej Európy máme kultúrne skvosty, ktoré stoja za povšimnutie.

⁵³ Citované z filmu: Smrt si říká Engelchen, Filmové studio Barrandov, 1963

POUŽITÁ LITERATÚRA

- CIEL, M. a kol.: *Metamorfózy slovenskej filmovej tvorby*. In: *Výber príspevkov, ktoré odzneli na kolokviách organizovaných v rámci seminára slovenského filmu v rokoch 2009 a 2010*. Nitra: Artéria, 2011. 126 s. ISBN 978-80-970651-9-5
- CÍLEK, R.: *Ploština. Příběh o lidech statečných i zbabělých, o životě a smrti, o zlobě a plamenech*. Brno: Blok, 1990, 94 s. ISBN 80-7029-017-X
- ĎURICA, M.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2003. 840 s. ISBN 80-7114-386-3
- CHURAŇ, M. a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. Století*. Praha: Libri, 1998, 467 s. ISBN 80-85983-44-3
- IVANOV, M.: *Atentát na Reinharda Heydricha*. Praha : XYZ, 2008. 358 s. ISBN: 978-80-7388-064-4
- KEEGEN, J.: *Druhá světová válka*. Praha : BETA, 2004. 607 s. ISBN 80-7306-063-9
- LACKO, M.: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008. 224 s. ISBN 978-80-8085-575
- LEIKERT, J.: *Taký bol Ladislav Mňačko*, Bratislava : Luna, 2008. 399 s. ISBN 978-80-969654-2-7
- MACEK, J.: *Ján Kadár*. Bratislava: Slovenský filmový ústav, Orbis pictus, 2008. 360 s. ISBN 978-80-85187-52-6
- MACEK, V.: *Dejiny slovenskej kinematografie*. Martin : Osveta. 1997. 599 s. ISBN 80-217-0400-4.
- MAŤOVČÍK, A. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia* (2. vydanie). Bratislava – Martin : Literárne informačné centrum, 2008. 576 s. ISBN 978-80-89222-48-3
- MŇAČKO, L.: *Smrť sa volá Engelchen*, Praha : Naše vojsko, vydanie 8. 1991. 207 s. ISBN 80-206-0123-6
- MONACO, J. a kol.: *Jak číst film*. Praha : Albatros, 2004. 735 s. ISBN 80-00-01410-6.
- OBERT, V. a kol.: *Literárny sprievodca / nielen pre maturantov/*. Košice: ARS LITERA, 2003. s. 239. ISBN 80-88894-18-2

PTÁČEK, L.: *Panorama českého filmu*. Olomouc: Rubico, 2000. s. 246 s. ISBN: 80-85839-54-7

ŽILKA, T.: *(Post)moderná literatúra a film*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta. 2006. 188 s. ISBN 80-8094-041-X

ŽILKA, T.: *Text a posttext*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta. 2011. 161 s. ISBN 978-80-8094-878-8

ŽILKA, T.: *Vademecum poetiky*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2006. 437 s. ISBN 80-8050-965-4

Internetové zdroje :

Rudé právo. [online] wikipedia.org dostupné na internete:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Rud%C3%A9_pr%C3%A1vo

Ladislav Mňačko. [online] wikipedia.org dostupné na internete:

http://sk.wikipedia.org/wiki/Ladislav_M%C5%88a%C4%8Dko

Smrt si říká Engelchen. [online] Fdb.cz dostupné na internete:

<http://www.fdb.cz/film/24682-smrt-si-rika-engelchen-smrt-sa-vola-engelchen.html>

Smrt si říká Engelchen. [online] Čsfd.cz dostupné na internete:

<http://www.csfd.cz/film/5002-smrt-si-rika-engelchen/>

Elektronické dokumenty:

Ploština- krvavá paseka. [DVD-ROM] Česká televize Ostrava, 2003

Smrt' si říká Tutter. [DVD-ROM] Česká televize Brno, 2008

Smrt si říká Engelchen. [DVD-ROM] Filmové studio Barrandov, 1963